

Theologie van de vrijzinnigheid, drieluik door Johan de Wit, voorganger Vrijzinnigen Nederland in Zeist

Deel II: Over Cornelis Willem Opzoomer (1821-1892)

Opzoomer is niet uit de lucht komen vallen. Om een beeld te krijgen van het culturele en maatschappelijke klimaat waarin hij leefde en werkte, moeten we eerst even stilstaan bij een beweging in de kerken van die tijd die we als de modernistische stroming aanduiden.

In de tweede helft van de negentiende eeuw ging men de bijbel onderzoeken op haar herkomst. Dit sproot voort uit het inzicht van humanisten en reformatoren uit de zestiende eeuw, dat de bijbel in alle vrijheid kritisch mag worden onderzocht. In de negentiende eeuw mondt dit uit in onder andere de historisch-kritische bijbelwetenschap. Theologen onderzoeken de herkomst van de teksten, proberen tegenstrijdigheden te signaleren en te verklaren en een idee te krijgen van de achtergrond waartegen die teksten zijn ontstaan. Vooral het Oude Testament is onderwerp van al die studies.

Een mijlpaal in de ontstaansgeschiedenis van het historisch-kritisch onderzoek van de bijbel was de inaugurele rede van een jonge Duitse hoogleraar in 1787, Johann Phillip Gabler (1753-1826). Onder de titel 'Over het juiste onderscheid tussen bijbelse en dogmatische theologie en over een goede bepaling van hun beider doeleinden' zette hij zijn opvattingen over de betekenis van de bijbel en de dogma's uiteen. Volgens Gabler moest de studie van de bijbel zich niet langer laten beheersen door dogmatische vooronderstellingen. De rede ontmoette bij veel verlichte geesten veel weerklank en de zegetocht van het historisch-kritisch onderzoek nam hiermee een aanvang.

Dit onderzoek dreef het Oude Testament langzamerhand naar de periferie van kerk en theologie. Het Oude Testament werd als tweederangs gekarakteriseerd, degene die daar het verst in ging was Bruno Bauer (1809-1882), in zijn tijd een omstreden figuur en leermeester van David Friedrich Strauss (1808-1874, theoloog, filosoof en schrijver), die we later nog zullen tegenkomen bij de kritiek op het Nieuwe Testament. Bauer schreef in 1838 *Die Religion des Alten Testaments* dat het Oude Testament eigenlijk een aaneenschakeling was van mislukkingen, een "Welt des Scheiterns".

Twee namen worden ook nu nog stevast verbonden met de historisch-kritische uitleg van het Oude Testament, Julius Wellhausen (1844-1918, Duitse protestantse theoloog,) en Hermann Gunkel (1844-1932). In de tweede helft van de negentiende eeuw construeerde Wellhausen de geschiedenis en de godsdienstige ontwikkeling van oud-Israël op basis van de literair-kritische inzichten van die tijd. Gunkel ontwierp later de vorm kritische methode, waarin de vraag naar de literaire vorm en het soort literatuur centraal stond. Het Oude Testament werd langzamerhand uitgepeld als een ui. Laag voor laag werd toegeschreven aan bepaalde auteurs, gekeken werd naar de plaats in de geschiedenis en naar de godsdienstige fase waarin die teksten tot stand kwamen. Het komt mij voor dat al deze tekstkritische methoden wel een beetje te vergelijken zijn met de geleerden die het strottenhoofd van een nachtegaal opensnijden om te ontdekken waarom dat vogeltje nou zo mooi zingt. De geleerde uitpellerij van het Oude Testament heeft ons veel inzicht

verschafft in de werkelijke aard van dit boek, maar de literaire schoonheid van dit werk, de gevoelswaarde van de teksten, zijn er wel een beetje door ondergesneeuwd.

In de tijd van de opkomst van de moderne theologie had het werk van Strauss voor de nodige ophef gezorgd. Strauss liet in 1835 een studie verschijnen onder de titel *Leben Jesu kritisch bearbeitet*, waarin hij het leven van Jezus beschreef als een mythologisch opgesierd leven van een joodse rabbijn. Dit leverde hem een storm van kritiek op en het kostte Strauss zijn hoogleraarschap aan de universiteit van Zürich.

Opzoomer schrijft over dit boek in zijn redevoering ter opening van de academische lessen in 1863: *“De schrijver had zich niet ten doel gesteld om nauwkeurig te beschrijven wat er met Jezus was voorgevallen, maar veeleer de Evangelische verhalen over Jezus gestreng te toetsen. De uitkomst was ongunstig. De meest kenmerkende verhalen werden voor verbeelding, niet voor historie verklaard. Predikte dit boek waarheid, dan wist men wel wat er met Jezus niet was gebeurd, maar niet wat er dan wel met hem was gebeurd. Voor de christen blijft er niets anders over dan de klaagtoon van Maria Magdalena: zij hebben mijn Heer weggenomen, maar ik weet niet waar zij hem hebben gelegd.”*

Opzoomer schrijft dit in een tijdperk waarin de modernisten sterk opkwamen. De modernisten worstelden met de tegenstelling geloof en wetenschap en zij probeerden de resultaten van de exacte wetenschappen te verzoenen met de theologie. Vooral hervormde, lutherse, doopsgezinde en remonstrantse theologen hielden zich hiermee bezig. Allard Pierson (1831-1896) spreekt over een volksbeweging. Het modernisme brak met het bovennatuurlijke en leert dat God nooit buiten de natuurlijke samenhang van de verschijnselen om ons heen kenbaar is, dat God zich nooit heeft geopenbaard en nooit door een wonder in de natuur of in de geschiedenis heeft ingegrepen. De moderne richting bestrijdt het bovennatuurlijke, het metafysische, op historische gronden. Het naturalisme is het hoofdkenmerk van de modernisten.

De grootmeester onder de modernisten was de Leidse hoogleraar, Joannes Henricus Scholten (1811-1885), hoogleraar dogmatiek en na 1864 criticus van het Nieuwe Testament. Tot 1864 is Scholten nog vrij conservatief. Hij handhaaft de persoonlijkheid van God, het metafysische (wat vooraf gaat aan het fysische) karakter van Christus als Zoon van de Vader, zijn zondeloosheid, opstanding en hemelvaart. Hij is dan nog tegenstander van Opzoomer, die hij betitelt als een ongelovige en een vijand van het christendom.

Scholten en zijn aanhangers waren er in die periode nog heilig van overtuigd dat de verzoening tussen van geloven en weten, van theologie en filosofie, van hart en verstand, door hen tot stand kon worden gebracht. Scholtens boek, *Leer van de hervormde kerk*, werd in korte tijd drie keer vermeerderd en herdrukt. De redelijkheid van het geloof, in het bijzonder van de gereformeerde leer over de volstreckte soevereiniteit Gods en de vrije genade van Jezus Christus had de oude religie door een nieuwe vervangen. Dacht men.

De redeneringen van de theologen en filosofen over God, de Christus en de bijbel in vooral de tweede helft van de negentiende eeuw zijn voor ons hedendaags begrip ingewikkeld, langdradig en vermoeiend door de talloze herhalingen van standpunten, overtuigingen en stellingen. Je kunt je niet aan de indruk onttrekken dat de schrijvende hoogleraren kennelijk

de opvatting zijn toegedaan dat in de herhaling de kracht van het argument zit, en dat maakt de kennisneming van hun geschriften af en toe tot een uitputtende bezigheid.

1864 is een keerpunt voor wat betreft de insteek van Scholten op het Nieuwe Testament. In de voorrede van zijn werk *Het Evangelie van Johannes* verklaart hij openlijk dat de wereldbeschouwing van Johannes de zijne niet meer is. Tussen zijn gedachten en die van de Schrift bestaat, aldus Scholten, een diepe kloof. Van nu af aan ging hij zich geheel wijden aan het historisch-kritisch onderzoek van het Nieuwe Testament.

Uit de geschiedenis blijkt, dat de ommekeer van Scholten van behoudend naar volstrekt modern mede tot stand is gebracht door de invloed van Abraham Kuenen (1828-1891) en Opzoomer en diens leerlingen. Kuenen had kritiek op het Oude Testament en was tot de conclusie gekomen dat uit de evolutie van de schrift het jodendom ook wel verklaard kon worden zonder bovennatuurlijke verschijnselen.

Dat speelde de modernen in de kaart en Opzoomer pakte dit evolutiemodel op via de filosofie van Auguste Comte (1798-1857; uitgaan van het gegevene, feitelijk positieve en alle uitweidingen en vragen die daarboven gaan afwijzen als nutteloos) en John Stuart Mill (1806-1873; utilitarisme, ervaring is de enige bron van kennis en alleen via inductie komt men tot de juiste kennis).

Inductie is de manier van redeneren die algemene regels wil afleiden uit een aantal specifieke waarnemingen. Juridische wetten, natuurkundige wetten en spraakkunst regels zijn voorbeelden van algemene regels die afgeleid worden van wat zich in specifieke gevallen voordoet. Een bekend voorbeeld van inductie is: *"Alle raven zijn zwart. Die conclusie komt voort uit een groot aantal waarnemingen van zwarte raven, zonder ooit een witte raaf te zien. De vooronderstelling dat alle raven zwart zijn, kan juist zijn gezien de waarnemingen. Maar als er één witte raaf wordt waargenomen verliest de algemene conclusie zijn geldigheid."*

Opzoomer, na een korte Krauseaanse periode (Karl Christiaan Friedrich Krause, 1781-1832, filosoof en adept van het panentheïsme) komt via Comte en Mill uit bij het empirisme. Geen wonderen, ervaring als enige bron van kennis. Medestanders Conrad Busken Huet (1826-1886) en Pierson zweren alle geloof aan de kenbaarheid van geestelijke dingen af. Zij verlieten de kerk naar de "hartstocht der werkelijkheid", hun bezielend beginsel.

Op kerkelijk gebied was de leus der modernen 'vrijheid'. Maar een krachtig godsdienstig leven heeft deze richting niet gekweekt. Moderne predikanten en hun volgelingen keerden de kerk de rug toe. Een aantal voorgangers probeerde op verschillende wijze de modernen in de verstrooiing bijeen te houden. Een van die manieren was het oprichten van de Nederlandse Protestanten Bond (NPB). Opgericht in 1870 door Opzoomer, Cornelis Petrus Tiele (1830-1902) en anderen. Het was een reactie op de oprichting van de Confessionele Vereniging in 1864. Binnen de bond eerst twee stromingen: een die zich los van de bestaande kerken wilde organiseren en een als een stroming binnen de Nederlandse hervormde Kerk. De voorloper van de huidige VVP (Vereniging van Vrijzinnige Protestanten).

Uit de NPB kwam de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme voort, die de aanzet gaf tot de oprichting van de V.P.R.O (Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep) in 1926 en betrokken was bij de Leidse Bijbelvertaling van 1914.

Opzoomer ontving een christelijk-orthodoxe opvoeding. In Leiden studeerde hij rechten bij onder meer Johan Rudolph Thorbecke (1798-1872). In 1846 werd hij tot hoogleraar in Utrecht benoemd en zijn inaugurele rede ('De wijsbegeerte, den mensch met zich zelve verzoenende'), deed in Nederland veel stof opwaaien. In de rede schetst Opzoomer de ontwikkeling van onze kennis. Die begint bij de naïeve wereldvisie van het kind, dat in zijn onschuld de werkelijkheid als gegeven neemt (Comte mijns inziens). Kennistheoretisch gezien is de mens in dat stadium een extreme realist.

Citaat:

"Met open oog aanschouwt hij de wonderen der natuur.... Hij heeft een wereld rondom zich en in dat vertrouwen is hij rustig en tevreden met zijn kennis. De mens heeft in dat stadium al kennis van God, maar die is mythisch van aard. Want hij ziet in ieder verschijnsel de openbaring van een hogere orde die in die verschijnselen haar werkelijkheid toont."

Orthodoxe gelovigen, die het voor hun geloof helemaal moesten hebben van een God die zich openbaart, ontstaken in woede over deze zinnen omdat ze de gelovige mens op die manier gelijkstelden met de primitieve mens. Voor Opzoomer geldt dit eerste kennisstadium ook voor de natuurwetenschappen. Daarin had men aanvankelijk ook geen idee van de werkelijke aard van de verschijnselen in de natuur.

Het tweede stadium in de ontwikkeling van het weten is de strijd van het onderzoek. De mens wil weten waar zijn kennis vandaan komt. Ontstaat kennis in de geest of komt die kennis van het zien, het schouwen van de dingen? Na een uitgebreide reis langs de filosofen John Locke (1632-1704), David Hume (1711-1776) en uiteindelijk Immanuel Kant (1724-1804), komt Opzoomer uit bij de conclusie dat wij vanuit ons gevoel voor goed en kwaad, ons ethisch handelen dus, het bestaan van God veronderstellen maar kennis van God voor ons onmogelijk is. Het is ons verlangen om, God te kennen, maar dat kunnen we nooit bereiken en zo is de mens in een onverzoenlijke strijd met zichzelf geraakt.

Het derde stadium is het idealisme. In het idealisme vindt de wijsbegeerte een bevredigende oplossing voor de tegenstrijdigheden die in de menselijke kennis door de ontwikkeling van die kennis opreden.

Een uitstapje naar idealisme:

"Het is een begrip dat gedefinieerd is door Leibniz in het begin van de achttiende eeuw. In die definitie duidt idealisme op de filosofie die de aard van de dingen niet beschrijft als stoffelijke zaken, maar als bewustzijn, geest, of rede en de inhoud daarvan."

De definitie is vaag, maar de stroming idealisme is op zich ook heel vaag. Eigenlijk is idealisme de verzamelterm voor alles wat de geschiedenis van de wijsbegeerte heeft opgeleverd.

Opzoomer neemt dit idealisme als maatstaf voor het idee van het absolute, het oneindige waarvan we ons bewust zijn. Wij als kennende mensen en de kennis die wij daardoor van de wereld opdoen, zijn manifestaties van dat absolute waarvan wij ons bewust zijn. Naar die kennis van het oneindige, dat door Opzoomer gelijk gesteld wordt met God, wordt door iets in onszelf, ons gemoed noemt hij dat, gevraagd. Die kennis wordt niet verkregen doordat we

dat zomaar, zonder wetenschappelijke fundering, willen. Als dat zo zou zijn, dan zouden het hart en het verstand met elkaar in strijd verwickeld raken. Ik hoop dat u het nog kunt volgen, ik worstel ermee om dit in begrijpelijke termen samen te vatten.

Mijn vertaling van dit wijsgerig koeterwaals is: de filosofische systemen van Baruch Spinoza (1632-1677) en Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), die God gelijk stellen met de natuur, monden uit in pantheïsme: alles is een gestalte van één God en daarom zijn de natuur en God gelijk aan elkaar. Daartegen Opzoomer: onze kennis begint bij de zintuigelijke ervaring, maar door erover na te denken, door aan wijsbegeerte te doen, komt onze kennis een treetje hoger te staan dan de constatering: God is gelijk aan de natuur. Om een metafoor te gebruiken: filosofen als Spinoza, Kant en Hegel hebben een casco van een huis gebouwd waar je geestelijk in kunt wonen. Maar via de weg van het idealisme, de kunst van het filosoferen, wordt dat huis mooi aangekleed en is het bestendig tegen weer en wind en comfortabel voor de bewoner. Hoewel Opzoomer de natuurwetenschappen zeer respecteerde, zijn die in zijn redeneringen toch ondergeschikt aan de wijsbegeerte.

De geschriften van Opzoomer zijn in de vergetelheid geraakt en ik denk dat dat voor de vrijzinnigheid eerder een 'blessing in disguise' is dan een gemis. Ik kan mij niet voorstellen dat de gemiddelde zinzoeker door de gedachten van Opzoomer blijvend geïnspireerd zou kunnen worden. Vooral ook omdat Opzoomer na 1850 een radicale omslag in zijn denken uitdraagt. In 1850 begon hij zijn academische lessen met een college *De twijfel des tijds. De wegwijzer der toekomst*.

In dat college kiest Opzoomer onomwonden de kant van de natuurwetenschappen. Hij verlaat de vage noties van het idealisme (afkomstig van Krause, terecht totaal vergeten filosoof) en ook het rationalisme, dat alles met het verstand wil verklaren, zweert hij af. Alles is nu geconcentreerd op positivisme en empirisme. Gelijk op met het geestelijk klimaat in de jaren 1850 en 1860 in die dagen in Nederland. Korte omschrijvingen van het positivisme en empirisme:

Positivisme: alleen wat je zintuigelijk kunt waarnemen telt voor het verwerven van kennis. Alleen daardoor komt de mensheid tot bloei en de schepping tot voltooiing. Theologie en metafysica zijn niets anders dan speculaties. De vader van het positivisme is de Franse denker, Claude Henri de Saint-Simon (1760-1825), maar zijn ideeën zijn bekend geworden door zijn leerling Comte.

Empirisme: alles berust op ervaring. En wat je ervaart, wordt bepaald door de menselijke beleving en de wetenschappelijke kennis die tot je beschikking staat.

Opzoomer in zijn college (hier en daar moeten we hem letterlijk citeren om een idee te krijgen van zijn betoog trant):

“Iedere partij meent de waarheid te hebben gegrepen en ziet medelijdend en verachtend op anderen neer.... Hier wordt alles wat tot nu toe gedacht is als schone dromerijen voorgesteld; ginds wordt er voortgebouwd op de bespiegelingen der voorgelachten. Werd vroeger de grondslag van het christendom door iedereen aanvaard, nu is die gemeenschappelijke bodem door velen verlaten. Vooruitgang is slechts mogelijk door zich tot de natuurwetenschappen te wenden. Alleen zij bieden zekerheid en waarheid. Hier heeft de

waarneming, de ervaring, het voldoende bewijs geleverd voor al de stellingen, die als uitkomst der navorsing zijn opgenomen..... Waar zekerheid wordt beweed, kan niemand zijn toestemming weigeren en aan het bestaan van de bekende natuurwetten te twijfelen zou voor krankzinnigheid gelden."

Weliswaar bestond ook vroeger in de natuurwetenschappen een eindeloze strijd der meningen omdat men, zonder de ervaring te hulp te roepen, de werkelijkheid trachtte te doorgronden, maar nu men de empirische methode gebruikt ontdekt men telkens nieuwe waarheden. Volgens Opzoomer kunnen ook de geesteswetenschappen en de wetenschappen der maatschappij tot zekere kennis komen, als zij alle bespiegelingen verwerpen en alleen op grondslag der ervaring bouwen. Slechts door het voorbeeld van de natuurwetenschappen te volgen is vooruitgang mogelijk.

Hij verlaat het idealisme dat zich bij voorkeur op het oneindige richt. In plaats daarvan gaat het om de kennis van het eindige. Dat is een middel om tot kennis van het oneindige te komen. De christelijke voorstelling van een God die zich heeft geopenbaard kan misschien waar zijn, kennis van God is dat niet.

In het idealisme zijn intuïtie en reflectie de motor van het proces van onze kennis, maar Opzoomer wijst dit af. Het zijn begrippen die je niet kan toetsen op objectiviteit en betrouwbaarheid.

In *De weg der wetenschap*, een handboek der logica uit 1851, zet Opzoomer zijn wijsgerige inzichten voor het eerst systematisch uiteen. In 1863 werkte hij het boek om en liet het verschijnen onder de titel *Het wezen der kennis, een leesboek van de logica*.

Opzoomer is van mening dat de natuurwetenschappelijke methode toepasbaar is op de geesteswetenschappen. Omdat er eenheid is tussen natuur en geest, kan de natuur door de geest worden ontraadseld. Dit klinkt wel aannemelijk, maar ik mis hier toch iets. Je zou verwachten dat het onderzoek van de geest op dezelfde manier kan plaatsvinden als het onderzoek van de natuur, maar of dat zo is en hoe dat dan zou moeten gebeuren, dat tref ik bij Opzoomer niet aan.

Hij heeft wel een oordeel over de stand van zaken in de geesteswetenschappen. Die staan volgens hem ver achter bij de wetenschappen over de natuur. De remedie moet dan zijn dat een geesteswetenschapper zich eerst de methode van de natuurwetenschappen eigen maakt om die dan vervolgens toe te passen op het terrein van de geest. Hoe dan? Ben je geneigd te vragen.

Het antwoord zoekt Opzoomer in de ervaring. Niet de ervaring door de zintuigelijke waarneming, maar door de innerlijke waarneming, die voor Opzoomer gelijk is aan het gevoel. Want iedere uiterlijke gewaarwording roept een bepaald gevoel in ons op. En op een bijna scholastieke wijze rubriceert Opzoomer het gevoel in vier typen gevoel.

Eerste type gevoelens: de uiterlijke ervaring die een gevoel van lust in ons teweegbrengt. Dit mondt uit in de neiging om het waargenomen voorwerp te verwerven.

Tweede type gevoelens: het schoonheidsgevoel; basis voor de esthetica.

Derde type gevoelens: het zedelijk gevoel; basis voor ethiek, rechtswetenschap en politieke wetenschap.

Vierde en belangrijkste type gevoelens: het godsdienstig gevoel, dat is gebaseerd op ons bewustzijn dat wij afhankelijk zijn van een hogere macht, die ons de zedenwetten geeft. Het godsdienstig gevoel is daardoor nauw verbonden met het zedelijk gevoel.

Het kost mij moeite om hier niet op te merken: Schleiermacher (zie deel I van dit drieluik) in een wetenschappelijk gekleurd jasje. Want de redeneringen van Opzoomer komen er uiteindelijk op neer dat de volmaakte godsdienst op het gevoel wordt gebaseerd. Scholten vond dit niks. In een polemieek vroeg hij zich spottend af of het gevoel niet ook de basis is van het geloof in spoken en de verering van Maria. Opzoomer had wel een antwoord: voorstellingen die uit het godsdienstig gevoel worden afgeleid moeten in overeenstemming zijn met de regels van de geesteswetenschappelijke methode.

Vrij vertaald komt dat er voor mij op neer dat je wel kunt erkennen dat je een godsdienstig gevoel hebt, maar dat je je moet beheersen in de manier waarop dat gevoel geloofsvoorstellingen creëert. Als die geloofsvoorstellingen volgens wetenschappelijke inzichten onhoudbaar zijn, moet je ervan af zien. Hoe moet je het gefilosofeer van Opzoomer nu op een enigszins begrijpelijke en voorstelbare manier in kaart brengen? Ik doe straks een poging, maar eerst wil ik aandacht besteden aan de theologie van Opzoomer.

Theologie

De menselijke vrijheid bestaat niet, want alles is bepaald. Gods almacht sluit de wilsvrijheid uit, want als onze daden vrij zijn, dan zijn die niet door God veroorzaakt en wordt op die manier afbreuk gedaan aan Gods almacht. Noch de godsdienst, noch onze opvoeding noch het strafrecht veronderstellen de vrijheid, zijn er zelfs mee in strijd. Die opvatting past goed in het natuurwetenschappelijk wereldbeeld van de negentiende eeuw, maar staat wel op gespannen voet met de opvatting van veel traditionele christenen.

Met een beroep op de universele gelding van de natuurwetten wijst hij de mogelijkheid van wonderen af. Jezus doet weliswaar veel wonderen, maar dit beeld van een onbegrijpelijke wonderman moet men verwerpen. De voorstelling van Jezus als een reine en verheven natuur, die onze leidsman kan zijn tot het leiden van een zelfverloochenende liefde, bevredigt ons hart en verstand wel. En dat kan, want Christus heeft zelf het geloof in wonderen niet als een bestanddeel van godsdienst voorgesteld.

De relatie tussen geloof en weten: de theologie als wetenschap van het oneindige kan niet in verband worden gebracht met de eindige wetenschappen. De wetenschapper ziet in de natuur alleen oorzaak en gevolg, de theoloog ziet in de natuur middel en doel. Het verschillend perspectief van de theoloog en de wetenschapper op de werkelijkheid leidt tot een verschillend soort kennis: omdat het oneindige voor de ervaringswijsgeer een gesloten rijk is, heeft hij daarvan geen kennis. Zo'n kennis zou alleen mogelijk zijn door openbaring, maar dit is problematisch, want onwetenschappelijk. Met de openbaring is er strijd tussen twee stellingen en dat is niet verenigbaar met de wetenschap. Want in de openbaringsleer is er de zonde die door God vooruit wordt geweten en gewild, terwijl aan de andere kant de zonde niet door hem wordt gewild en verboden.

Opzoomer houdt één dogma over: het bestaan van God. God is van alles de oorzaak en de toekomst is volmaakt, want God is volmaakt. Dat dogma (basis van het godsdienstig gevoel) is niet in strijd met de wereldwetenschap, want nooit zal de theologie haar terrein binnendringen. Hoe God de wereld bestuurt en waaruit de volmaakte toekomst bestaat, dat zijn vragen die met de godsdienst niets te maken hebben. Tussen de wereldbeschouwing van het eindige en het oneindige kan dus geen conflict ontstaan.

Tussenevaluatie

De methode van de natuurwetenschappen kun je volgens mij niet een op een toepassen in de geesteswetenschappen. Geesteswetenschappen bestuderen het bewuste leven en daar gaat het niet om beschrijfbaar wetmatigheden zoals in bijvoorbeeld de natuurwetenschappen. De volheid, de enorme verscheidenheid van het leven laat zich niet verklaren door de methodes van de exacte wetenschappen.

De weg die Opzoomer wilde volgen leidt niet tot bevredigende uitkomsten. Hij wil filosofie en natuurwetenschap aan elkaar gelijkstellen, maar dit werkt zo niet. Wijsbegeerte en natuurwetenschap zijn verschillende takken van sport.

Godsdienst en wetenschap kun je niet laten samensmelten. Het is een onhoudbare synthese. Multatuli noemde het spottend "christendom, vermengd met scheikunde" en daar zit wel iets in.

Het is veel productiever om religiositeit te bestempelen als een gevoel 'an sich', een op zichzelf staand gevoel waarvan de oorsprong en werking niet in rationele termen te beschrijven zijn. Dat gevoel is een onderdeel van ons geestelijk leven zoals de bloedsomloop een onderdeel van ons lichamelijk leven is: altijd aanwezig, vaak nauwelijks opgemerkt of beleefd, maar wezenlijk en onmisbaar voor het leven zolang het hart nog slagen geeft.

De menselijke ervaring dat hij afhankelijk is van een hogere macht, kun je ook weergeven met de bewoordingen dat mensen worden geconfronteerd met een weerbarstige werkelijkheid en religie voor de mens een middel is om, steeds wanneer die werkelijkheid hem overstijgt, de gevolgen daarvan hanteerbaar te maken, en de scherpe kantjes ervan af te slijpen. Dit is mijn parafrase van de uitgangspunten van Schleiermacher en Opzoomer.

Tot slot:

Scholten en Opzoomer zijn de belangrijkste exponenten van de moderne theologie. Opzoomer richtte zich veel meer dan Scholten op de natuurwetenschappen en verwachtte dat de ervaringswijsbegeerte ertoe zou leiden dat geloof en weten ongedeed naast elkaar zouden kunnen voortleven. Die verwachting is niet uitgekomen. Zowel van orthodoxe als van atheïstische zijde is kritiek op het systeem Opzoomer geleverd en daarop was geen consequent antwoord mogelijk. Zelfs vrijzinnige theologen probeerden niet langer om de resultaten van de natuurwetenschappen in hun geloof te incorporeren. Kennis van het oneindige laat zich nu eenmaal niet veroveren door kennis van het eindige.

Bijdrage Opzoomer aan vrijzinnigheid:

Is niet goed vast te stellen gezien het feit dat hij opereerde in een tijdperk waarin de modernisten alles wat de kerk geleerd had in twijfel trokken en er al een aanzet was tot

vrijzinnigheid in de bestaande kerken. Opzoomer was eigenlijk meer *product* van de modernisten dan de *initiator* daarvan. Maar zijn worsteling met het oneindige heeft wel tot resultaat gehad dat de ondergeschikte rol van de filosofie ten opzichte van de theologie veranderde in haar tegendeel: theologie werd onderwerp van filosoferen en dat was lange tijd niet zo geweest. Filosofie was tot in de negentiende eeuw juist het onderwerp van theologie en daaraan ondergeschikt.